

ETIMOLOGIJA IHTIONIMA *TABINJA*

RANKO MATASOVIĆ

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR – 10000 Zagreb

Razred za filologiju HAZU
Trg Nikole Šubića Zrinskog 11, HR – 10000 Zagreb
rmatasov@ffzg.hr

UDK: 81'373.614:597.2/5
DOI: 10.15291/csi.4299
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 14. 11. 2022.
Prihvaćen za tisak: 24. 5. 2023.

U radu se donosi nova etimologija ihtionima *tabinja*, *Phycis phycis*. Polazeći od činjenice da u većini jezika ova riba nosi metaforički naziv, prenesen s neke druge životinjske ili biljne vrste, kao i od činjenice da u slavenskim jezicima nema sličnih riječi za ribe, životinje i biljke, zaključuje se da je najvjerojatnije riječ o posuđenici iz izumrlog dalmatoromanskoga jezika. Izvor je riječi *tabinja* zacijelo vulgarnolatinski **tabō*, **tabōnis* „obad”, što je odraženo npr. u francuskome *taon* „obad” i rumunjskome *tăun* „obad”. U članku se pretpostavlja da je naziv **tabō* u dalmatoromanskome prenesen na *tabinju* s *paklare*, koja poput *obada* siše krv drugim ribama. Na latinskom su se, naime, i *tabinja* i *paklara* nazivale *mustella* „lasica” (zacijelo zbog velike gipkosti tijela).

KLJUČNE RIJEČI:
etimologija, dalmatoromanski,
ihtionimi, tabinja

1. Uvod¹

Za hrvatski ihtionim *tàbinja* „riba *Phycis phycis*, ugorova mati” (ARj. 17: 927, usp. i Ercegović 2003: 187-8)² ne može se reći da nema općeprihvaćenu etimologiju: ova riječ nema *nikakvu* etimologiju. Skok (III. 428) samo navodi da je riječ zabilježena kod Karadžića, u Dubrovniku i na Mljetu, ali ne nudi nikakav etimološki prijedlog, a Gluhak (1993) i ERHJ ovu riječ uopće ne spominju. Vinja (1998-2004, III: 245–247) navodi naglasne varijante (*tàbinja*, *tabĩnja*) i velik broj dodatnih potvrda s čitave istočne obale Jadrana, a još veći broj dijalekatskih potvrda (ali bez etimologije) nalazimo kod Vuletića i Skračića (2018: 190–191). Riječima Vojmira Vinje (1998-2004, III: 246.) „Ova karakteristična vrsta iz reda Gadiformes na č i t a v o j se našoj obali naziva j e d n i m denominacijskim tipom, što je, uz sipa, jedini primjer kojim raspolazemo za takvu jedinstvenost”. Vinja, doduše, spominje etimologije koje je ponudio Šime Županović (povezivanje s imenom „božice rasta i plodnosti *Damije*” i izvođenje iz korijena koji je u *dubok*), ali ih sve, s pravom, odbacuje kao nemoguće. Također navodi da se u raznim jezicima Sredozemlja, gdje ta riba obitava, ona obično naziva metaforički, npr. „lasica” (tal. *mostella*, tal. dij. *mustia*, *musdea*, fr. dij. *mostelle*), „lisica” (*vulpèttà* u Abruzzima, *renard* u fr. dij. (Cherbourg)), „miš” (tal. *sorzo*, prov. *gàrri*), „pupoljak” (port. *brota*), „asfodel” (port. *abrotea*), „riba nevjesta” (tur. *gelincik balık*) i sl.³ Slična je metaforička motivacija uslijed koje se *tabinja* u govoru Podstrane naziva *smàčina*, što je izvedeno iz naziva za zmiju bjelicu *smak*, *Zamensis longissimus* (Bazina 2022). Iz svega toga možemo zaključiti da, koja god bila točna etimologija hrv. riječi *tabinja*, čini se vjerojatnim da i ona ima metaforičko objašnjenje, odnosno da je riječ izvorno označivala neku drugu životinjsku ili biljnu vrstu.

¹ Zahvalan sam prof. dr. sc. Nikoli Vuletiću za korisne komentare na prvu verziju ovoga članka (i svjestan da ga nisam uspio uvjeriti u etimologiju koja se u članku predlaže).

² Riječ *tabinja* može se odnositi na dvije bliskosrodne riblje vrste, *tabinju mrkulju* i *tabinju bjelicu*. Izvedenice iz imena *tabinja* uključuju *tabinjak* „riba *Gadella Maraldi*“ i *tabinjčić crnac* „riba *Grammonus ater*“ (Ercegović 2003: 188).

³ Na temelju svega rečenoga, Vinja (1998-2004: 246) spekulira: „Naravno, sve nas to nije nimalo približilo rješenju našega *tabinja*, ali nam navedene konstatacije dopuštaju da u tom imenu, zbog njegove izoliranosti u Sredozemlju i njegove jedinstvenosti na čitavom našem obalnom potezu, vidimo termin koji bi mogao biti plod praznovjerja ili rezultat tabua, a možda i predstavljati neku, danas zaboravljenu magijsku riječ ili ime vezano za narodno vjerovanje.”

2. VARIJANTE

Vinja (1998-2004, III: 245–246) navodi još neke varijante imena *tabinja* zabilježene na istočnom Jadranu; međutim, sve se one mogu izvesti iz početnoga *tabinja*, npr. *babinja* (Ist, analogijom prema *baba*), *tibinja* (Drvenik Veli, Grohote, asimilacijom *a...i > i...i*), *tàbela* (Baška Voda, analogijom prema homonimnome *tabela*), *dabinja* (Rava, Žman, Neviđane, Kukljica, asimilacijom po zvučnosti *t...b > d...b*) itd. Sva-ka etimologija treba dakle početi od najrasprostranjenijega oblika *tabinja*, pri čemu se osnovna akcentuacija te riječi ne može sigurno utvrditi zbog varijacije u potvrdama. Međutim, *tabinja* se čini najvjerojatnijim izvornim oblikom, jer je većina drugih iz njega izvodiva, npr. *tàbinja* štokavskom retrakcijom naglasaka. I mnogobrojne potvrde iz lokalnih govora kod Vuletića i Skračića (2018: 190) upućuju na primarnost akcentuacije *tabinja*.

3. NOVA ETIMOLOGIJA

Predlažući novu etimologiju – a zapravo prvu, kako se čini – polazimo od Vinjina uvida da se *tabinja* u različitim jezicima obično naziva metaforički, tako da se naziv za neku drugu životinjsku ili biljnu vrstu prenese na tu ribu. Također, budući da slične riječi ni za jednu životinjsku ili biljnu vrstu ne postoje ni u jednom slavenskom jeziku, te budući da je *tabinja* izrazito sredozemna riba koja ne živi u sjevernim morima, smatramo vjerojatnim da je riječ *tabinja* zacijelo posuđenica. Kao izvor posuđivanja ne dolaze u obzir mletački i drugi suvremeni talijanski idiomi, jer u njima takve riječi nema, a izravno je posuđivanje iz nekog predrimskog supstrata malo vjerojatno, pogotovu za riječ koja je tako široko rasprostranjena po cijeloj hrvatskoj obali. Stoga se *a priori* čini najvjerojatnijim da je riječ *tabinja* posuđena iz izumrloga dalmatoromanskoga, poput sličnih općeistočnojadranskih imenica *dupin* ili *liganj*.

U latinskom je postojala sličnozvučna riječ za „obada”, *tabānus*, posvjedočena kod Varona i Plinija (11. 28. 34), bez razjašnjene etimologije (De Vaan 2008, WH s. v. *tabānus*). Oblik *tabānus* (odražen kao kalabrijski *tavanu*, sicilijanski *tavana*, REW 8507) nije se mogao odraziti kao hrv. *tabinja*, ali u romanskim jezicima pronalazimo i odraze izvedenice vlat. **tabō*, **tabōnis* (npr. fr. *taon* „obad”, rum. *tăun* i port. *tavaõ* „id. ”) što bi u praslavenskom bilo pravilno odraženo kao **taby*, **tabyne*. Promjenom vlat. **ō* za slav. **y* je kao u **Solynъ* (> *Sòlin*) od *Salōna* (Holzer 2011: 149), a zamjena vlat. **a* naglašenog **a* (u nom. jd.) slavenskim **a* također je očekivana (kao u *Brač* <

Bračb* od *Brattia*, Holzer 2011: 95).⁴ Budući da su imena riba u slavenskim jezicima ženskog roda, od polaznoga **taby* ili **tabynь* lako je mogla biti izvedena imenica **tabynji*/tabynьja* > *tabinja*. Formalno je izvođenje ihtionima *tabinja* iz vlat. **tabō* „obad” dakle besprijeckorno. Nešto je teže pokazati semantičku motiviranost ove etimologije, ali to vrijedi i za značenjsku motivaciju kojom se ova riba naziva „lasicom”, „mišem” i sl. (kao što smo vidjeli gore).

Pogledamo li kako izgleda obad, vidjet ćemo da se sličnost s tabinjom ne očituje samo u boji, već i u crvolikim ticalima ispod tabinjine brade koji podsjećaju na obadova ticala. Pitanje je, ipak, je li ta sličnost dovoljna da bi motivirala metaforu kojom je ova riba nazvana po kukcu. Možemo, ipak, podsjetiti da u hrvatskoj ihtionimiji ima primjera kojim se ribe nazivaju po kukcima i drugim člankonošcima, npr. kod ribe *Trachinus draco* koja se na hrvatskom zove *pauk* (slično kao na šp. *araña*). Štoviše, takvih primjera ima i u ihtionimiji drugih jezika, a na engleskom se jedna tropska riba, *Labroides dimidiatus*, naziva *gadfly fish*, upravo „riba obad”.⁵

Međutim, osim sličnoga izgleda, metaforički prijenos značenja („obad” > „riba *Phycis phycis*”) moglo je motivirati i nešto drugo, primjerice (pogrešno) vjerovanje da se tabinja priljubljuje uz druge ribe i siše im krv, kao što to obadi čine domaćim životinjama.⁶ Na takav zaključak upućuje još jedna činjenica. Naime, lat. *mustella* (i *mustēla*) „lasica”, odakle potječe tal. *mostella* „lasica, tabinja” (v. gore), označivalo je u latinskome i neke vrste riba (npr. kod Plinija, 9. 17. 29 i Varona, L 9. 113) koje izgledom podsjećaju na tabinju, npr. manjića (*Lota lota*), a kao jedno od mogućih značenja navodi se i „paklara” (*Petromyzon marinus*), v. OLD 1148. Paklare zapravo predstavljaju nekoliko srodnih, vrlo arhaičnih ribljih vrsta koje nemaju čeljusti i izgledom podsjećaju na jegulje i ugore i slične su tabinjama, ali ne oblikom koji je kod tabinje zdepast više nego duguljast, zmijolik (usp., međutim, naziv *ugorova mati*⁷ za tabinju). Sličnost se tabinje i paklare (kao i murine, koja se i u latinskom i u našim govorima ponekad miješa s paklarom, v. Vinja 1986, II: 203) očituje u neobičnoj gipkosti, savitljivosti tijela, po čemu obje ribe podsjećaju na lasicu – odatle i činjenica da su u latinskome obje mogle biti metaforički nazvane po lasici.

⁴ Ako je u ishodištu riječi *tabinja* osnova kosih padeža (vlat. **tabōne-*) u kojoj je **a* bilo u prednaglasnom položaju, tada valja pretpostaviti da se posuđivanje dogodilo nakon promjene prasl. **a* > *o* (inače bismo očekivali **tobinja*, usp. vokalizam prvoga sloga u *Solin* < *Salōna*).

⁵ V. <https://fishesofaustralia.net.au/home/species/250>, pristupljeno 28. 10. 2022.

⁶ To je, čini se, u pozadini imena *gadfly fish* za vrstu *Labroides dimidiatus*, koja se na engleskom naziva i *cleaner fish*, jer „čisti” tijela drugih riba od parazita i pripija se uz njih.

⁷ Ercegović (2003: 187 bilježi i *grujeva majka*). Prof. dr. sc. Nikola Vuletić me upozorava da naziv *ugorova mati* možda ne dolazi zbog sličnosti tabinje i ugora, već zbog toga što se tabinje love na istim mjestima gdje i ugore.

U Rimu su paklare bile gastronomski vrlo cijenjene zbog izvanredne kvalitete mesa,⁸ a u Jadranu su danas izumrle, dok su u ostatku Europe vrlo ugrožene. Paklare se među ribama doista ponašaju poput obada, jer se priljubljuju na njih i sišu im krv,⁹ pa bi za njih metafora „obad” bila posve prikladna. U tom bi slučaju **tabō*, **tabōnis* bila, poput imenice *mustella*, izvorno latinska (možda dijalektalna) riječ za paklaru, koja je zbog sličnog izgleda i gipkosti tijela prenesena na tabinju (upravno kao što se dogodilo i s riječi *mustella*).

4. ZAKLJUČAK

Nova etimologija koju smo predložili zadovoljava sve uvjete da bude prihvaćena: 1. U skladu je s tendencijom, koju je uočio Vinja, da se riba *Phycis phycis* imenuje metaforički, obično prenošenjem naziva za neku drugu vrstu. 2. Formalno je besprijekorna, budući da bi lat. **tabōn-* pravilno dalo prasl. **tabyn-*, iz čega bi hrv. *tabinja* bilo pravilnom izvedenicom. 3. Postoje semantičke usporednice za predloženu etimologiju, budući da se jedna vrsta ribe u engleskom naziva *gadfly fish* „riba obad” (za vrstu *Labroides dimidiatus*), a u hrvatskome također postoje nazivi za ribe koji su preneseni s naziva za kukce i druge člankonošce (npr. *pauk* za *Trachinus draco*). 4. Premda razloge zbog kojih se značenja metaforički prenose s jedne vrste na drugu često nije lako otkriti (oni nisu očigledni ni u slučaju kad se *tabinja* naziva *mostella* „lasica” na talijanskome), između tabinje i obada zapravo postoji određena fizička sličnost, ne samo u boji tijela već i u crvolikim ticalima ispod tabinjine brade koji podsjećaju na obadova ticala. Također je moguće da je ime *tabinja* na ovu ribu preneseno sa slične, danas u Jadranu gotovo izumrle paklare, koja se prema drugim ribama doista ponaša poput obada jer im siše krv.

Naravno, iz očiglednih razloga – ni u jednom živom jeziku, naime, nismo mogli potvrditi da se *tabinja* metaforički naziva upravo obadom – ni naša se etimologije ne može smatrati dokazanom.

⁸ Tabinja je danas gastronomski vrlo cijenjena riba zbog mekoće mesa, no ribari je tradicionalno ne vole upravo zbog te karakteristike.

⁹ Zbog toga se u hrvatskim govorima paklare nazivaju i *pijavicama* (Vinja 1986, II: 203, Ercegović 2003: 133).

LITERATURA

- ARJ = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-XXIII*, 1881-1970. Zagreb: JAZU.
- BAZINA, Hrvoje. 2022. „Etimološke crtice iz leksika morske faune”, referat na skupu *Deseti Skokovi etimološko-onomastički susreti*, HAZU, Zagreb 10. – 12. 2022 (u tisku).
- DE VAAN, Michiel. 2008. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden: Brill.
- ERCEGOVIĆ, Mladen. 2003. *Osmojezični ilustrirani imenik i rječnik faune jadranskoga mora*. Zagreb: Medicinska naklada.
- ERHJ = Matasović, Ranko *et alii*. 2016-2021. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika, I-II*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- GLUHAK, Alemko. 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
- HOLZER, Georg. 2011. *Glasovni razvoj hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- OLD = GLARE, P. G. W. (ur.). 1982. *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: The Clarendon Press.
- REW = MEYER-LÜBKE, Wilhelm. 1972. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Winter.
- SKOK = SKOK, Petar. 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga jezika, I-III*. Zagreb: HAZU.
- VINJA, Vojmir. 1986. *Jadranska fauna. Etimologija i struktura nazivlja, I-II*. Split: Logos.
- VINJA, Vojmir. 1998-2004. *Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimološkom rječniku, I-IV*. Zagreb: HAZU.
- VULETIĆ, Nikola i SKRAČIĆ, Vladimir. 2018. *Leksik morske faune u sjevernoj Dalmaciji. Prvi dio: Rječnik pučkog nazivlja*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- WH = WALDE, A. i HOFMANN J. B. 1938. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter.

ETYMOLOGY OF THE FISH NAME TABINJA

RANKO MATASOVIĆ

ABSTRACT

In this paper a new etymology of the Croatian fish name *tabinja* '*Phycis phycis*' is proposed. It is derived from a Dalmato-Romance reflex of Lat. **tabō*/**tabōnis* 'gadfly', itself a derivative of *tabānus* 'gadfly'. It is argued that the metaphorical transfer was motivated by the confusion of the species *Phycis phycis* with that of maritime lampreys (*Petromyzon marinus*) which are similar to gadflies since they suck the blood of other fish species.

KEYWORDS:

Dalmato-Romance, etymology, ichthyonymy, tabinja

